«ՍԵՎԱՆԻ Խ.ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑ»
ՊՈԱԿ

ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ Սովորողների իրավունքների ու ազատությունների պատվի ու արժանապատվության պաշտպանությունը առարկայի դասավանդման ընթացքում

ՀԵՂԻՆԱԿ Նոննա Դավիդյան

ԽՈՒՄԲ/ԱՌԱՐԿԱ/ Ինֆորմատիկա

ՂԵԿԱՎԱՐ Ն. Գաբրիելյան

ՍԵՎԱՆ 2023

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն_____3

Մաս առաջին

Սովորողի կրթության իրավունքը որպես կրթական բարեփոխումների

կարևորագույն բաղադրիչ _____4

Մաս երկրորդ

Ուսումնական հաստատությունը և կրթական գործընթացը մարդու /սովորողի/ իրավունքի

կրթության հիման վրա_____8

Եզրակացություն_____14

Գրականությանցանկ_____15

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սովորողների իրավունքների, ազատությունների, պատվի ու արժանապատվության պաշտպանությունը ամրագրված են Հայաստանի հանրապետության սահմանադրության մեջ և օրենքներում: Այդ արժեքները դրված են նաև կրթական փաստաթղթերի հիմքում, ինչը օրինաչափ է: Ներկա իրավիճակում այն հասարակական կյանքի կազմակերպման լավագույն ձևն է և մարդկության հետագա զարգացումն ապահովելու հնարավորությունը: Այսօր կուտակվել են քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային բազմաթիվ խնդիրներ, որոնց լուծումները հնարավոր է նորարարական , ներառական և համագործակցային մոտեցումների դեպքում: Շատ հարցերում ավանդական մոտեցումներն ու լուծումներն այլևս բավարար չեն: Այսօր հասարակության փոքր խմբերը որքան էլ բանիմաց, ակտիվ և ազդեցիկ լինեն, չեն կարող միայնակ լուծել առկա խնդիրները: Անհրաժեշտ է ապահովել հասարակության լայն շրջանակներին իրազեկվածությունը, մասնակցությունը յուրաքանչյուրի կարողությունների բացահայտման, զարգացման և իրացման միջոցով: Սովորողների իրավունքների, ազատությունների, պատվի ու արժանապատվության պաշտպանությունը նաև իրավագիտական խնդիր է, որի լուծմանը էապես նպաստում է հասարակության իրավագիտակցության մակարդակի բարձրացումը, ինչը բխում է բոլորի շահերից: Այդ իսկ պատ-ճառով հանրապետության հանրակրթական դպրոցներում սովորողների իրավագիտակցության մակարդակի բացահայտման, հիմնախնդիրների վերհանման ուղղությամբ պետությունը մշակել է մի շարք ծրագրեր: Խնդրով զբաղվում են մի շարք միջազգային կազմակերպություններ, որոնցից առանձնահատուկ դեր ունի ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ը, որը ՄԱԿ-ի կազմակերպություն է և պարտավորվել է ամենուրեք պաշտպանել յուրաքանչյուր, հատկապես՝ առավել խոցելի երեխաների իրավունքները: ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ը միակ կազմակերպությունն է, որը նշված երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիայում՝ հանդիսանում է որպես մասնագիտական աջակցության և խորհրդատվության աղբյուր: ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ը առաջնորդվում է երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիայով և ձգտում է հաստատել երեխաների իրավունքները որպես կայուն բարոյական սկզբունքներ և սահմանել երեխաների նկատմամբ վարքագծի միջազգային չափանիշներ

1. Սովորողի կրթության իրավունքը որպես կրթական բարեփոխումների կարևորագույն բաղադրիչ

Վերջին տարիներին կրթության ոլորտում իրականացվել են օրենսդրական կարևոր փոփոխություններ՝ կառավարման համակարգի ժողովրդավարացմանն ու կրթության բովանդակության բարելավմանն ուղղված որոշակի քայլեր և բազմաթիվ ծրագրեր: Հանրակրթության բնագավառում պետական քաղաքականության կազմակերպական հիմքը կրթության զարգացման պետական ծրագիրն է: Օրենքը սահմանում է, որ պետական քաղաքականությունննիրականացվում է կրթության ժողովրդավարական և աշխարհիկ բնույթի ապահովմամբ: Ուսումնական հաստատություններում արգելվում է իրականացնել քաղաքական գործունեություն կամ քարոզչություն: Հայաստանի Հանրապետության ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների դպրոցական կրթությունը կարող է կազմակերպվել իրենց մայրենի կամ ազգային լեզվով՝ հայերենի պարտադիր ուսուցմամբ: Հանրակրթության նպատակները և պետական քաղաքականության սկզբունքները լիովին համահունչ են մարդու իրավունքների վերաբերյալ առկա միջազգային փաստաթղթերի պահանջներինև մոտեցումներին: «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն հանրակրթության բնագավառում պետությունը երաշխավորում և վերահսկում է.

1) հանրակրթության մարդասիրական բնույթը,

2) ազգային և համամարդկային արժեքները,

3) մարդու կյանքի ու առողջության, անհատի ազատ և համակողմանի զարգացման առաջնայնությունը, քաղաքացիական գիտակցության կարևորումը, անհատի և նրա իրավունքների ու ազատությունների նկատմամբ հարգանքը, արժանապատվությունը, հայրենասիրությունը, աշխատասիրությունը,պատասխանատվությունը,հանդուրժողականությունը, բնապահպանական աշխարհայացքի ձևավորումը.

4) հանրակրթության հավասար հնարավորությունները, մատչելիությունը, շարունակականությունը,հաջորդականությունը և համապատասխանությունը սովորողների զարգացման մակարդակին, առանձնահատկություններին ու պատրաստվածության աստիճանին.

5) ուսումնական հաստատություններում ստեղծագործական աշխատանքի խթանումը, սովորողների վերլուծական, քննադատական մտածողության, գիտելիքների ինքնուրույն ձեռքբերման և կիրառման,

տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործման ունակությունների զարգացման առաջնայնությունը.

6) սովորողի պաշտպանված լինելը ցանկացած ֆիզիկական և հոգեբանական ճնշումներից, շահագործումից, մանկավարժական և այլ աշխատողների ու սովորողների այնպիսի գործողություններից կամ անգործությունից, որով խախտվում են սովորողի իրավունքները, կամ ոտնձգություն է արվում նրա պատվին ու արժանապատվությանը,

7) մասնակցությունը ուսումնական հաստատության կառավարմանը, 8) ազատորեն փնտրելու և մատչելիորեն ստանալու ցանկացած տեղեկատվություն՝ բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի,

8) ազատորեն փնտրելու և մատչելիորեն ստանալու ցանկացած տեղեկատվություն՝ բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի,

9) ազատ արտահայտելու սեփական կարծիքն ու համոզմունքները, օգտվելու օրենքով և ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ սահմանված այլ իրավունքներից: Խիստ կարևորվում է կրթության մատչելիությունը կրթության առանձ-նահատուկ պայմանների կարիքունեցող երեխաների համար, ինչն ուղ-ղակիորեն առնչվում է ոչ միայն կրթության իրավունքին, այլ նաև որևէ խտրականության.բացառմանը:

Սովորողներն ուսուցման գործընթացում անխուսափելիորեն բախվում են սխալվելու, ռիսկի դիմելու, օգնություն և հոգատարություն ակնկալելու խնդիրներին: Սովորողները կխուսափեն կրթության համար այդբացառիկ հնարավորությունից, եթե չզգան, որ դպրոցի մշակույթը պատրաստ է հարգելու իրենց իրավունքները:

1. Գրական ակնարկ:

Ներկայացվող հիմնահարցերը քննարկվել են Հայաստանի տարբեր դպրոցներիսովորողները ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի/ Յունիսեֆ/ World vision,Կարմիր Խաչ, կանանց ռեսուրսային կենտրոն կազմակերպությունների փորձագետների հետ:

Կարևոր հիմնահարց է դպրոցներում երեխաների իրավունքների խախ-տումների պրակտիկան, որը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով, այդ թվում՝

1. որոշ դաստիարակչական նկատառումներով,

2. ուսուցիչների մոտ դասավանդման և երեխաների հետ աշխատանքի անհրաժեշտ հմտությունների բացակայությամբ,

3. բռնություն կիրառող և երեխաների իրավունքները խախտող ուսուցիչների կողմից ցուցաբերվող ավանդական մոտեցումներով, ժամանակակից դպրոցի և արդիական մոտեցումների մասին գիտելիքների և այդ ուղղությամբ վերապատրաստվելու, արդիականացվելու ցանկության բացակայությամբ,

4. երեխաների և պատանեկության հոգեբանության մասին պատկերացումների բացակայությամբ,

5. անպատժելիությամբ: Պետք է նշել նաև, որ դպրոցներում հաճախ բացակայում են երեխա-ների միջև կոնֆլիկտների լուծման արդյունավետ մեխանիզմներ, ինչպես նաև այդ ուղղությամբ տարվող ջանքեր: Որպես հետևանք՝ դպրոցը փաստորեն նպաստում է երեխաների կողմից միմյանց հանդեպ բռնության կիրառմանը, ինչը նույնպես կարելի է կրթական հաստատություններում երեխաների իրավունքների անուղղակի խախտում համարել: Փորձագետների կողմից նշվել է նաև, որ երեխաների իրավունքների մասին խոսելիս չպետք է սահմանափակվել միայն, ասենք, կրթական հաստատություններում իրականացվող ֆիզիկական կամ հոգեբանական բռնության փաստերով: Փորձագետների պրակտիկ աշխատանքում առկա են նաև դեպքեր երբ խախտվել է երեխաների ուսման իրավունքը, և երբ հաճախ հնարավոր չէր այն պաշտպանել: Մեր դպրոցի մանկավարժների հետ հիմնախնդրի քննարկման ընթացքում գրեթե բոլորի կողմից հնչել է այն հարցը, թե ինչ պետք է անել՝ երեխային իր իրավունքների խախտման մասին բողոք ստանալուց հետո: Փաստորեն, փորձագետներն արձանագրել են, որ ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների 58 պաշտպանության մեխանիզմներն անհստակ են: Մասնավորապես, մասնագետների կողմից բերվել են իրենց փորձից բխող օրինակներ, երբ հարցն անգամ ոստիկանություն հասցնելուց հետո այն ընթացք չի ստացել: Փորձագետներն արձանագրել են նաև, որ Հայաստանում երեխաների իրավունքները պաշտպանող մասնագետները հաճախիրենք պաշտպանված և լսված չեն: Առաջարկություն՝ «Ցանկալի կլիներ, որ, կրթական հաստատություններում հստակորեն ընկալվեր այն, որ երեխաների այս կամ այն իրավունքի խախտման դեպքում Մարդու իրավունքների պաշտպանը խախտողների հանդեպ հստակորեն կկիրառի կոնկրետ մեխանիզմներ: Այս դեպքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործառույթներն իրոք հասցեական և կանխարգելիչ կլինեն»: Այսպիսով, երեխաների իրավունքների պաշտպանության արդյունավետությունը ենթադրում է ոչ միայն բողոք կամ դիմում ներկայացնելու նոր տեխնիկական հնարավորությունների ներդրում, այլև բարեփոխումներ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի լիազորությունների գործադրման ուղղությամբ:

2.Ուսումնական հաստատությունը և կրթական գործընթացը մարդու /սովորողի/իրավունքի կրթության հիման վրա:

Երեխայի իրավունքների , պատվի ու արժանապատվության պաշտպանությունը պետք է իրականացվի նախադպրոցական տարիքից՝ շահագրգիռ բոլոր կողմերի՝ պետական կրթական քաղաքականություն մշակողների, պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, կրթության ոլորտի մասնագետների, ուսումնական հաստատությունների, ծնողների, սովորողների և ուսանողների ինքնավարության մարմինների, ՀԿ-ների, երիտասարդական կազմակերպությունների և ԶԼՄ-ների լայն համագործակցությամբ՝ ապահովելով համակարգային մոտեցում: Իրենց գործունեությունն իրականացնելիս, անկախ տվյալ հաստատության կարգավիճակից, կառուցվածքից,

սեփականության ձևից, ենթակայությունից կամ այլ հանգամանքներից, ուսումնական հաստատությունները ոչ միայն պարտավոր են ապահովել մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության սկզբունքները, այլև պետք է ամեն կերպ խրախուսեն կրթության յուրաքանչյուր օղակում երեխաների ևսովորողների ակտիվ մասնակցությունը, ինքնադրսևորումը, շփումները, համատեղ աշխատանքն ու համագործակցությունը: Ուսումնական հաստատություններում կարգապահության պահպանմանն ուղղված գործողություններում պետք է բացառել սովորողների և մանկավարժների իրավունքների անտեսումը, մարդկային արժանապատվության վիրավորումը: Վերոնշյալ հայեցակարգային դրույթների կենսագործումն ապահովելու համար անհրաժեշտ է ուսումնական հաստատություններում ստեղծել այնպիսի միջավայր, որը կերաշխավորի երեխաների, սովորողների առողջության, հանգստի հիմնարար իրավունքների պաշտպանությունը: Այդ գործընթացը ենթադրում է ֆիզիկական և առողջ սոցիալական միջավայրի ապահովում, խաղի, ֆիզիկական ակտիվության դրսևորման, հանգստի կազմակերպման հնարավորությունների ստեղծում՝ դասամի-ջոցներին և դասերից հետո , պատշաճ ջերմային ռեժիմի ապահովում, առողջ սննդի հնարավորություն, բացառապես առողջ ապրելակերպին համահունչ վարքագծի խրախուսում:

Այդպիսով սովորողների նկատմամբ պետք է ցուցաբերել համակողմանի մոտեցում՝ կարևորելով ոչմիայն ակադեմիական, այլև առողջապահական, ֆիզիկական, հուզական, սոցիալական, հոգևոր զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը: Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում պետք է իրա-կանացնել համապատասխան միջոցառումներ երեխայի կրթության, ազատ արտահայտման իրավունքի լիարժեք իրացման համար:Ապահովել հանրակրթության մատչելիությունը բոլոր սովորողների համար՝ մասնավորապես, ապահովելբոլոր երեխաների հաճախումը դպրոց: Դպրոցների շենքային հնարավորությունները, գրադարանները, էլեկտրոնային ռեսուրսները մատչելի դարձնել բոլոր սովորողների համար: Ապահովել համագործակցային և հաշվետվողական աշխատառճ երեխաների ընտանիքների հետ:Ուսումնական հաստատության կառավարման մարմինների, ուսուցիչների և ծնողների միջև ձևավորել բաց մտածողության և հարաբերությունների այնպիսի մշակույթ, որում կրթական գործընթացի բոլոր մասնակիցները ազատորեն կարտահայտեն իրենց տեսակետներն ու դիրքորոշումները: Այս դրույթը կյանքի կոչելու համար սովորողներին պետք է դիտարկել որպես ուսումնական գործընթացի կարևոր մասնակիցներ՝ ապահովելով նրանց ներգրավումը ուսումնական հաստատության կառավարման և ուսումնական գործընթացներում, ինչպես նաև համայնքային կյանքում՝ մասնավորապես, պետք է ձևավորել քաղաքացիական պատասխանատվության արժեհամակարգ հարմարվողականության փոխարեն, առօրյա հարաբերություններում պետք է հաշվի առնել սովորողի շահերը և հանրային բարիքի ստեղծման գործում կարևորել յուրաքանչյուրի մասնակցության անհրաժեշտությունը: Պետք է սովորողներին արժևորել բազմակողմանիորեն. նրանց մասին չդատել միայն ակադեմիական արդյունքներով: Բացահայտել ու զարգացնել սովորողների շնորհները, հնարավորություն տալ դրսևորելու

իրենց կարողությունները և նպաստել նրանց մասնագիտական կողմնորոշմանը: Անհրաժեշտ է երեխաների, սովորողների հետ հարաբերությունները կառուցել՝ հաշվի առնելով նրանցուժեղ կողմերը, աջակցելով նրանց ընդհանուր ներուժի զարգացմանը: Ժողովրդավարության և մարդու իրա-վունքների ուսուցումը պետք է դիտարկել որպես ուսուցման գործընթացի հիմք՝ ապահովելով դրա ներառումը կրթական բոլոր աստիճաններում և ուսումնական բնագավառներում՝ մասնավորապես, երեխայիիրավունք-ների , պատվի ու արժանապատվության պաշտպանությունը պետք է սկսել նախադպրոցականտարիքից: Անհրաժեշտ է ուսուցման գործընթացում հարգել սովորողների առանձնահատկությունները և դրանք օգտագործել հարուստ, բազմազան և փոխլրացնող միջավայր ստեղծելու նպատակով: Ապահովել մեթոդների այնպիսի բազմազանություն, որը հնարավորություն կտա սովորել տարբեր ձևերով: Ուսումնական հաստատություններում սովորողներն ունեն հավասար իրավունքներ նպարտականություններ: Դրանք սահմանվում են օրենքով և ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ:

Սովորողն իրավունք ունի՝

1. ստանալու հանրակրթության պետական կրթական չափորոշչին համա-պատասխան կրթություն.

2. ծնողի համաձայնությամբ ընտրելու ուսումնական հաստատությունը և ուսուցման ձևը, ինչպես նաև տվյալուսումնական հաստատությունում առկա հոսքը, ստանալու կրթական վճարովի ծառայություններ.

3. անվճար օգտվելու ուսումնական հաստատության ուսումնանյութական բազայից.

3.1 ստանալ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքը բավա-բարելուն ուղղված աջակցություն.

4. մասնակցելու ներդպրոցական և արտադպրոցական միջոցառումների.

5. պաշտպանված լինելու ցանկացած ֆիզիկական և հոգեբանական ճնշումներից, շահագործումից, մանկավարժական և այլ աշխատողների ու սովորողների այնպիսի գործողություններից կամանգործությունից, որով խախտվում են սովորողի իրավունքները, կամ ոտնձգություն է արվում նրա պատվինու արժանապատվությանը.

6. ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ սահմանված կարգով մասնակցելու ուսումնականհաստատության կառավարմանը.

7.ազատորեն փնտրելու և մատչելիորեն ստանալու ցանկացած տեղեկատ-վություն, բացառությամբ օրենքովսահմանված դեպքերի.

8. ազատ արտահայտելու սեփական կարծիքն ու համոզմունքները.

9. օգտվելու օրենքով և ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ սահմանված այլ իրավունքներից:

Սովորողը պարտավոր է՝

1. Կատարել ուսումնական հաստատության կանոնադրության և ներքին կարգապահական կանոններով սահմանված պահանջները.

2.Ստանալ հանրակրթության պետական չափորոշչին համապատասխան գիտելիքներ, ձեռք բերել և տիրապետել համապատասխան հմտությունների և կարողությունների, բավարարել սահմանված արժեքային համակարգին ներկայացվող պահանջները,

3. հաճախել և մասնակցել ուսումնական պարապմունքներին.

4. կատարել օրենքով և ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ սահմանված այլ պարտականություններ:

Ակնկալվող արդյունքները ,վերջնարդյունքում կունենանք .

1. Հարգված են մարդու/ սովորողի/ հիմնարար իրավունքները:

2. Ներգրավված և մասնակցող սովորողներ: Սովորողները ներգրավված են ուսումնական հաստատության կյանքում, նրանց ձայնը լսելի է, նրանք ազդում են իրենց ուսումնական հաստատությանն առնչվող որոշումների վրա:

3. Իրենց ներուժը բացահայտած և այն հանրային բարիքին ծառայեցնելու պատ-րաստ սովորողներ: Սովորողներն ուսուցիչների, ծնողների, դասընկերների և աշակերտական ինքնավարության մարմնի աջակցությամբ բացահայտել են իրենց ուժեղ կողմերը (ակադեմիական և ոչ ակադեմիական) և պատրաստ են դրանք ծառայեցնելու հանրությանը:

4. Սովորողների հետ արդյունավետ հաղորդակցվող և համագործակցող մանկավարժական և վարչական աշխատողներ: Մանկավարժները կարո-ղանում են լսել սովորողներին, հարցերը դիտարկել սովորողի տեսանկյու-նից և նպաստել սովորողների համակողմանի աճին :

5. Ուսումնական հաստատությունում տիրում է այնպիսի մթնոլորտ, որտեղ ուսուցիչները և սովորողներն ազատորեն արտահայտում են իրենց տեսակետները և դիրքորոշումները: Նրանց ձայնը լսելի է:

6.Առկա է գործընկերային արդյունավետ հարթակ: Ուսումնական գործըն-թացի մասնակիցները և շահակիցները՝ սովորողները, ուսուցիչները, դպրո-ցի կառավարման և խորհրդակցական մարմինները, ծնողները, հասարակական և պետական կառույցները

համագործակցված նպաստում են հաստատությունում և համայնքում ԺՄԻ կրթության արմատավորմանը

7.Համամարդկային արժեքների, սովորողի կյանքի ու առողջության, արժա-նապատվության,անհատի ազատ նհամակողմանի զարգացման առաջ-նայնությունը, քաղաքացիական գիտակցության կարևորումը, անհատի և նրա իրավունքների ու ազատությունների նկատմամբ հարգանքը, արժանապատվությունը, հայրենասիրությունը, աշխատասիրությունը, պատաս-խանատվությունը, հանդուրժողականությունը, բնապահպանական աշխարհայացքի ձևավորումը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրելով սովորողների իրավունքների ու ազատությունների, պատվի ու արժանապատվության պաշտպանությունը կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացությանը՝ ուսումնական հաստատության կառավարման մարմինների, ուսուցիչների և ծնողների միջև ձևավորել բաց մտածողությանև հարաբերությունների այնպիսի մշակույթ, որում կրթական գործընթացի բոլոր մասնակիցները ազատորեն կարտահայտեն իրենց տեսակետներն ու դիրքորոշումները: Առաջարկում եմ երեխաների սոցիալականացման հետ առնչվող ինստիտուտների պայմաններում՝երեխաների իրավուքների խախտումների դեպքում Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ուղղակի միջամտության մեխանիզմների զարգացում, ինչպես նաև պետական լիազոր մարմինների վրա Մարդու իրավունքների պաշտպանի ուղղակի ներազդման մեխանիզմների ձևավորում, որոնց մասին նաև տեղեկացված կլինեն ինչպես երեխաները, այնպես էլ իրենց իրավունքների պաշտպանության համար պատասխանատուները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1.ՀՀ օրենքը երեխայի իրավունքի մասին/ հոդված 11/

2.ՄԱԿ-ի կոնվենցիա երեխայի իրավունքների մասին /հոդված13, 27/

3.Հանրակրթության պետական չափորոշիչ

4.ՀՀ օրենքը հանրակրթության մասին

5. Է. Բեկման և Բ . Թրաֆորդ. Դպրոցների ժողովրդավարական կառավարում:Եվրոպայի խորհրդի հրատարակչություն:Ստրասբուրգ,2007

6. Հանրակրթական ուսումնական հաստատության կանոնադրություն